

Szenci Molnár Albert aenigmái

Az aenigmák, problémák felvetése egyidős az emberiséggel. Gondoljunk a madáchi Évára, akiben Lucifer szerint megjelent az „első bölcselő” azok közül, akik azt vitatják, hogy Isten büntet, ha elhajolnak az úttól, amelyet kitűzött.

Nagy sor jövend utánad, szép húgom,
Mely milljó úton ezt vitatja újra;
A tébolydába téved sok közülük.
Sok visszaretten, révbe egy sem ér,
Hát hagyjatok fel az okoskodással!

De ez már a XIX. századi Madách szövege. A Bibliában a Bírák könyvében (14:14) olvassuk az első találós mesét, amelyet Sámson adott fel a filiszteusoknak. Ez a következőképpen hangzott:

Az evőből étek jött ki,
S az erősből édes jött ki.

A megfejtést (oroszlán és méz) Sámson felesége szedte ki férjéből.

A görög mitológia legismertebb és talán legkoraibb rejtvénye a thébai *Sphinx* által feladott kérdés: mi az, ami reggel négy lábon, délben két lábon és este három lábon jár. A kérdést Oidipusz fejtette meg, és ezzel megmentette Thébát a szörnyetegtől.

Hieronymus a következőképpen definiálta az aenigmát: „Aenigma est quaestio obscura, quae aliud praefert in verbis, aliud tenet in sensibus.” (Az aenigma olyan homályos kérdés, amely mást mond, mint amit jelent.)²

A költészetben is szerepet kapott. Egyik legszebb példája a Balassi-féle *Jelentem versben mesémet, / De elrejttem értelmemet* kezdetű vers, amelyet a „maga kezével irt könyv”-ben az első helyre tett.³ Molnár Albert Szótára is az aenigmát mesének mondja.⁴

A költők akrosztichonjai, a kronosztichonok, a titkosírással írott levelek ugyancsak bevonhatók ebbe a körbe. No és a rejtvények, keresztrejtvények, talányok gyűjteménye is – gondolok itt például Grätzer József *Siccére, a Szórakoztató időtöltések, Cseles Csalafintaságok* könyvére.⁵

¹ MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája*. 22. kiadás. Bp., Athenaeum, é. n. 27.

² Idézi: HEIDFELD, Johann, *Sphinx theologico-philosophica*. Herborn, 1608. SZABÓ Károly–HELLEBRANDT Árpád, *Régi Magyar Könyvtár* III. Pótlások, kiegészítések, javítások. 2. füzet. Bp., 1991. 5770. – OSZK-példány.

³ Balassi Bálint versei. Bp., Balassi Kiadó, 1993. 7.

⁴ *Dictionarium Latinoungaricum*. Nürnberg, 1604.

⁵ GRÄTZER József, *Sicc.* Bp., Móra, 1957.

Egyébként valószínűleg az aenigma szó emlegetése többekben felidéli a németek „Enigma” nevű rejtjelező gépét, amelynek titkát az angolok 1942 végére sikeresen megfejtették.⁶

Megemlítem továbbá, hogy a problémamegoldás a reáltudományok közös velejében, a matematikában mindenkor központi szerepet vitt és visz. Pólya György nagy magyar matematikus szerint a problémáknak két nagy csoportja van: a meghatározó és a bizonyító probléma. Az első célja meghatározni, megszerkeszteni, előállítani, megkapni, azonosítani a probléma ismeretlenjét. A második eldönti egy állítás helyes vagy helytelen voltát. Pólya azt a problémát tartotta ésszerűnek, tökéletesnek és esztétikusnak, amelynek egy megoldása van. Ezt nevezte a megoldás *unicitásának*.⁷

Térjünk rá ezek után Molnár Albert aenigmáira!

A XVI–XVII. század fordulóján működő herborni nyomdásznak, Christophus Corvinusnak egyik legtöbb kiadást megért munkája Johann Heidfeld *Sphinx*-e volt. A 216 lap terjedelemben 1600-ban megjelent első kiadás a *Sphinx philosophica promens et proponens erudita ac arguta aenigmata* címet viselte. Egy esztendővel később, 1601-ben már *Renata ac renovata Sphinx philosophica... nunc ex secunda recensione accuratius adornata* címen jelent meg. Harmadik kiadását 1602-ben vagy 1603-ban feltételezhetjük. Több példányból is ismert viszont már a negyedik kiadása. Címe: *Quartum renata, renovata ac aliquanto ornatius etiam, quam nuper exculta Sphinx theologico-philosophica*. Eme 1604-ben kiadott változattól kezdve a „theologico-philosophica” jelző a további kiadásokban is megmarad. Ezután négy évenként következett egymás után az ötödik, hatodik és hetedik kiadás. 1621-ben Corvinus özvegyénél nyolcadszor, 1631-ben Georgius Corvinus herborni nyomdájában kilencedszer is megjelent.⁸

A magyar filológia szempontjából az ötödik kiadástól kezdődően válik különösen érdekessé e munka, mert itt szerepelt először függelékben Szenci Molnár Albert *Analecta aenigmatica* című összeállítása. (717–731.)⁹ Minthogy az *Analecta* szerves kiegészítője Heidfeld művének, érdemesnek látszik röviden a *Sphinx*-et is jellemeznünk.

Szerzője, Johann Heidfeld, a westpháliai származású lelkész, teológus tulajdonképpen egy tematikus quaestio-gyűjteményt állított össze. Keresztény és ókori szerzők műveiből vett idézetek segítségével adott feleletet a makrokozmoszra és a mikrokozmoszra vonatkozó, érdeklődésre számot tartó kérdésekre. Protestáns ideológiai alapon az igazi bölcsesség és igazság megszerzéséhez kívánt hozzájárulni, valamint a szó eredeti értelmében vett lector philologoszok gyönyörűségét kívánta szolgálni. A *Sphinx*-et Magyarországon először Turóczi-Trostler József¹⁰ értékelte méltó módon. Jelentőségét abban látta, hogy a korabeli curiositas iránti igényt enciklopédikusan sikerült kielégítenie. Nem véletlen, hogy a hatodik kiadáshoz éppen az 1630-ban *Enciklopédiát* összeállító Johann Heinrich Alsted írt üdvözlőverset.

Molnár Albert leveleiből nyomon követhetjük *Analectája* keletkezését. Már 1605. augusztus 26-án úgy nyilatkozott Piccart-nak a *Sphinx*-ről, mint amely

⁶ RÉVAY Zoltán, *Titkosírások*. Bp., Zrínyi, 1978. 228–231.

⁷ PÓLYA György, *A problémamegoldás iskolája*. I. Bp., 1979.

⁸ SANTI, Aldo, *Bibliografia della enigmistica*. Firenze, 1952. 156–159.

⁹ L. a 2. lábjegyzet!

¹⁰ TURÓCZI-TROSTLER József, *Szenci Molnár Albert Heidelbergben*. Filológiai Közlöny, 1955. 146–147.

kiadvány „mindenkinek tetszik” (quae omnibus placet).¹¹ 1607 tavaszán ő maga is Herbornban tartózkodott. Itt jelentette meg ugyanis *Psalterium*át „az tiszteletes embernek, tigoromi Hollos Christofnac, az herbornai tudós könyvnyomtatónak, nékem bizodalmas jotevőmnec diczeretes gondviseléséből”. Talán éppen ekkor vetődhetett fel Herbornban a *Sphinx* újrakiadásának is a gondolata. Heidfeld mindenestre 1607. okt. 31-én hosszú levelet írt Molnár Albertnek.¹² Ebből kiderül, hogy Molnár előzőleg írásban megígérte, hogy a *Sphinx* elvéhez (ratio) híven kész kiegészíteni Heidfeld művét, sőt egy zenei aenigmát már el is küldött Heidfeldnek, amit az szívesen fogadott. Heidfeld ekkor még nem foglalt állást a tekintetben, hogy Molnár kiegészítéseit beilleszti-e a tematikailag megfelelő helyekre vagy külön részként fogja-e megjelentetni azokat. Azt viszont már megírta, hogy Corvinus elkérte tőle a könyvet, hogy a tavaszi könyvvásárra elkészülhessen nyomtatásával. Corvinus házanépének ugyanis nagy része az 1607-ben dúló pestis áldozata lett, s emiatt csupán egy sajtót volt képes működtetni, illetve arra készült, hogy könyveinek egy részét másutt nyomassa ki. Heidfeld tudomása szerint a *Sphinx* nyomtatását is meg kell osztani Herborn és Neostadium között.¹³

Heidfeld 1608. március 1-jei levelében¹⁴ már arról tudósította Molnár Albertet, hogy az *Analect*át csatoltatta saját művéhez, de Corvinus még nem készült el a nyomtatásával. Az 1608-ban megjelent *Sphinx* impresszuma csak herborni nyomtatást tüntet fel. Molnár Albert kiegészítései végül is külön fejezetként jelentek meg benne. Ennek okát a cím így foglalja össze: „Analecta aenigmatica, a... dn. Alberto Molnaro Ungaro comportata, authorique nuper admodum benevolentiae ergo transmissa”. A füzet elé Heidfeld szerkesztett össze Molnár hozzá írott leveleiből, az ő stílusában pár lapos *Epistola dedicatoriát*.¹⁵ E szerint Molnár Albert olvasmányaiból, barátai albumaiból gyűjtött aenigmákat, iskolák, házak, templomok falán olvasható feliratokat, tudós férfiakkal való beszélgetései során hallott rejtvényeket foglalt és szerkesztett össze. Bár nem mindegyiknek a forrását tüntette fel, mégis jól körvonalazható azoknak a műveknek a sora, amelyeket felhasználált.

Szerepelnek bibliai citátumok és utalások görög auktorokra (Platón, Arisztotelész, Szimonidész), Ciceróra, Plautusra, középkori szerzőkre (Ambrosius, Bernardus), XV–XVI. századi írókra (Achilles Boch, Bonfini, Georgius Carolides, Paul Eber, Eobanus Hessus, Erasmus, Joannes Glandorpius, Guarricus abbas, Joannes Major, Wolfgangus Musculus, Sedulius Coelius, Hermannus Tulichius, Ursinus Velius); és kortársaira (Móric hesseni fejedelem, Goclenius, Owen). A *Der Papisten Raub und Narrenschiff* címét németül idézte Molnár Albert. Különösen becsesek a kézírásos forrásokból idézett részletek: a heidelbergi Sapientia-kollégium kódexe, manuscriptum d. Pelletarii, Vetus passionale; továbbá a baseli Curia és a prágai Vencel-templom egy-egy felirata.

Az életnek szinte minden területére vonatkozó probléma előkerül, a Heidfeld-művel ellentétben nem tematikus fejezetekre osztva, hanem rendezetlenül, ötletszerűen.

¹¹ Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz. Szeged, 1978. 264.

¹² Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bp., 1898. 231–233. (A továbbiakban NLI.)

¹³ Neostadium in Palatinatu = Neustadt a. d. Haardt, ahol 1604 és 1609 között működött Nikolaus Schramm nyomdája. Vö. BENZING, Josef, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts in Deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden, 1982. 347.

¹⁴ NLI, 250–251.

¹⁵ KURCZ Ágnes magyar fordításában: Szenci Molnár Albert válogatott művei. Bp., 1976. 212–214.

Molnárt e kérdések felvetésében az Erasmus által definiált *pia curiositas* és *curiosa pietas* vezette. Erasmus a Máté evangéliumához írott Bevezetőjében intett a következőkre: „Adsit quidem pia curiositas et curiosa pietas, sed absit temeritas, [...] frivolas quaestiunculas aut impie curiosas dispelle...”¹⁶ (Légyen itt a kegyes kíváncsiság és a kíváncsi kegyesség, de távollégyen a vakmerőség [...] azokat a frivol kis kérdéseket, amelyek nem kegyesen kíváncsiskodók, űzd el!)

Ugyanezt a gondolatot érintette Molnár Albert is – természetesen más szavakkal – az *Analecta* következő helyén: Arra a kérdésre, hogy „Vajjon és hogyan van Krisztus dicsőséges teste az égben” – a következőképpen szól a válasza: „Non est fragilitatis nostrae coelorum secreta discutere, tantummodo in coelo esse credendum est”... azaz: Nem a mi romlandóságunk dolga az eget titkairól vitatkozni, nekünk csak hinnünk kell, hogy az égben van... (9. kiadás, 1347.)

Az első *Analectát* (1608) a Heidfeldnek írott *Cubus*, Molnár kockaalakú leleménye vezeti be (ludbam ult. Octobr. anno 1607). Ezután a Bibliával, Istennel, Krisztussal, a pogány istenekkel és attribútumaikkal kapcsolatos kérdéseket vetnek fel az aenigmák, majd a földi birodalmak, a fejedelmek, a tanulmányok és az iskolák következnek. Móric hesseni fejedelem *Locographi* című rejtvényes verselményeit hosszasan idézte. Ezt egy szerzetes és egy ifjú beszélgetése követi, amelyet a heidelbergi kódexből közölt. Mózesről szól egy kérdés, majd az emberi testről, Lutherről és Huszról vetődik fel egy-egy probléma. Szóba kerül a mise, a katolikus papok tonsurája. E témát néhány földi étellel kapcsolatos kérdés szakítja meg, majd anagramma olvasható a jezsuitákról. A pythagoraszi betűről, a nyolcas és hatos számok életes, illetve végzetes voltáról is olvasható egy-egy idézet. A számmisztikai megfontolásokat rövid betűmisztika követi. Pietas, amititia, justitia; a középkori három társadalmi rend (pap, fejedelem és paraszt), a vera pulchritudo után ismét vallási kérdés vetődik fel: Péterről, az első római pápáról, aki szegénysége miatt a korbán még a kanonokok közé sem kerülhetne be; végül Péter hajójáról és a halálról.

A Pólya-féle tipológia alapján a Molnár Albert által felvetett problémák kisebb része tartozik a bizonyító problémák körébe. Nyelviileg: an, annon, utrum kérdőszavak vezetnek be ezeket. Ilyen például: A pénz gazdaggá tesz? Felelet: nem, sosem elég.

A kérdések nagy része a meghatározó problémák körébe tartozik. Nyelviileg ennek következtében kérdőszavak (quomodo, cur), kérdőnévmások (qui, quae, quod; qualis, quis est ille, qui); illetve: a quid sentis, qualis tibi videtur? potestne formulák vezetnek be. Néhány esetben nincs is kérdés, hanem példát olvashatunk, vagy versidézeteket a címben jelzett témában.

Ennek a sokrétű, világi és vallási kérdéseket egyaránt felvető *Analectának* a híre természetesen eljutott Magyarországra. Valószínűleg maga Molnár Albert is említette itthoni ismerőseihez írott leveleiben. Miskolci Pásztor István 1609. április 23-án úgy nyilatkozott, hogy „Sphingem theologico-philosophicam abs te editam non vidi...”¹⁷ Pedig maga a *Sphinx* nem volt ismeretlen előtte, könyvjegyzéke szerint 4 bacért vette meg az 1601-ben megjelent változatot.¹⁸ Makai Máté nagyszombati iskolamester viszont lelkendezve olvasta vendéglátójával, Asztalos

¹⁶ GODIN, André, *Erasmus: Pia/impia curiositas*. In *La curiosité à la renaissance*. Actes réunis par Jean CÉARD. Paris, Société française des seiziémistes, 1986. 25–36.

¹⁷ *NLI*, 307.

¹⁸ Miskolczi Csulyak István könyvjegyzéke 234. szám. In *Régi Magyar Költők Tára* XVII/2. Bp., 1962. 343.

Andrással együtt, és hasonló jellegű kiadványokat kért, „quo me in meis perturbationibus delectem”.¹⁹

Az *Analecta* az 1608 után megjelent *Sphinx*-eknek is részévé vált.

A hatodik kiadást (1612) Johann Heidfeld akaratából fia, Gottfried Heidfeld rendezte sajtó alá. Ebben Heidfeld szokásos *Praefatiója* előtt I. Jakab angol királyhoz intézett *Dedicatio* és *Epigramma* is szerepel: az előzőt a fiú, az utóbbit J. H. H. N., vagyis az apa írta. A kötet végére önálló címlappal, de folytatólagos ívjelzéssel Joannes Textor Heigera-Nassovius²⁰ hasonló jellegű, *Sylloge variorum aenigmatum, apophthegmatum, gnomarum historiarumque... pro strenua... ineuntis novi a. MDCXII anni... Johanni patri et Godfrido filio Heidfeldiis* című műve került. Ehhez csatolták Molnár Albert *Analectájának* a szövegét az ötödik kiadáshoz képest némi kiegészítésekkel (a 103–116. lapokon).²¹ Csupán Molnár Albertnek Heidfeldhez intézett bevezető levele maradt el.

Heidfeld fia a *Dedicatio*ban büszkén jelentette ki, hogy a *Sphinx* meghódította Angliát: „Legerunt regni proceres avide, legerunt ecclesiastici et politici ordinis viri per universam Britanniam, ut vix bibliopolae vestrates tot exemplaria in nostris nundinis habere potuerint, quot sibi apud suos opus esse dicitabant.” A latinul olvasó szigetországi igényeit így újra ki lehetett elégíteni a hatodik kiadással. Egy amszterdami könyvkiadó, Dirck Pietersz azonban nem érte be a németországi latin kiadásokkal, hanem a *Sphinx* 1608. évi változatát Pieter Jacobival²² hollandra fordíttatta, és 1612-ben kiadta.

A *Sphinx* holland fordítója Petr. Jacobi Austro-Sylviusként jelölte meg magát a címlapon. Észak-Hollandiában, Zuiderwoudé-ban, egy Monnikendam és Edam közelében fekvő kis faluban született.²³ Latin iskoláját Monnikendamban végezte. 1591. április 17-én iratkozott be a franekeri egyetemre: Petrus Jacobus, Monnacada-mensis, art. et theol.-ként. A leideni egyetemen 1593. szeptember 25-től tanult teológiát. Tanulmányainak befejezése után Edamban lett rektor. Majd Észak-Hollandiában lelkészként működött (1600/01–1617: Hoogkarspel; 1617–1623: Wijdenes; 1623–1642: Venhuizen). 1647-ben halt meg.

Önálló, főként dogmatikai műveiben a praedestináció és az egyház tanaival foglalkozott. Életművének nagyobb részét inkább fordításai jelentik. E tekintetben pályája hasonló Molnár Albertéhez. Fordított Kálvintól²⁴ és Pierre du Moulintól; de az ő fordításainak fő forrásai is a pfalzi kálvinista teológusok: David Pareus, Joannes Piscator és Daniel Tossanus munkái voltak. Fordított továbbá Amadus Polanus von Polansdorftól, a franekeri Martinus Lydus teológiai professzortól is.

Heidfeld vaskos munkájának holland fordítását a következő címen jelentette meg: *Sphinx Theologico-Philosophica ofte de Schriftuerlijcke ende Philosophische Tijt-*

¹⁹ NLI, 336.

²⁰ Textor herbormi tanulóként több levelet is írt Molnár Albertnek: NLI, 126., 128.

²¹ RMK III 1111. – OSZK-példány.

²² Dirck Pietersz = Pers, Dirck Pietersz 1607 és 1649 között működött Amszterdamban. – J. A. GRUYS–C. de WOLF, *Thesaurus 1473–1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers. Nieuwkoop, 1989. 136.*

²³ *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland. Onder redactie van Jan Pieter de BIE en Mr. Jakob LOOSJES. 'S-Gravenhage [1903] I. 270–274.* – Külön köszönetemet fejezem ki Postma Ferencnek, aki P. Jacobi Austrosylvius munkásságával kapcsolatban értékes adalékokkal szolgált.

²⁴ Lefordította J. CALVIN, *De scandalis c. művét: Een zeer schoon ende profitelick Tractaet Ioannis Calvini vande Ergernissen...* Amstelredam, 1599. – *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Leiden, 1911. I. 197.*

korter: zijnde als een Wet-steen des Deuchts om de Edele ende Treffelijcke Verstanden in Wijsheyt te scherpen, ende in alle eerlijcke Wetenschappen vermaeckelijcken te oeffenen. Vergadert Wt de vermaertste so Christelicke als Heydensche Schrijvers ende tot lust van alle Leer-gierighe Gheesten uyt-ghegheven. Door Iohannes Heidfeldius. Maer nu voor onse Nederlanders vertalet door Pet. Jacobi Austro-Sylvium.²⁵ Az általunk ismert példányt ma a Palatina Könyvtárában őrzik a római Vatikán Könyvtárában.²⁶

Molnár Albert hollandra fordított *Analecta aenigmatica*ja a kötet végén, a 656–669. lapokon található meg a következő címmel: „Byvoeghsel By een gelesene Raedsels van de wel begaefden H. Albert Molnar Vngersman aen den aucteur cortelingh overgesonden, diemen hier achter heeft gestelt, tot vermakinge des Lesers.”²⁷

A Molnár Albert nevében írott *Epistola dedicatoriának* csupán egy részletét közölte e fordítás, és az 1608. évi latin kiadástól eltérően azt rögtön Heidfeld egész kötethez írott *Voorreden des Autheurs* elé illesztették „T'ghetuygenisse van H. Albert Molnaer uyt Hongarien van den wonderlicken Sphinx” cím után. Az *Analecta aenigmatica* holland fordítása pontosnak mondható. A fordító jó filológusként több helyen is – különösen a bibliai helyek tekintetében – kiegészítette Molnár forrásmegjelöléseit. Ez a tendencia az egész könyv fordításában érvényesül. A nyomdász kívánsága ugyanis, amint az az egész könyv elé írott előszóból kiderül, a következő volt: „... meg kell azonban jegyezmem, hogy néhány esetben, amikor a latin idézetek az eredetnél rövidebbek, vagy amikor a latin szöveg más szerzőkre utal, akkor a fordítás hosszabb a latin szövegnél, mert a hiányzó sorokat a fordító szándékosan és az én kívánságomra saját fordításában szögletes zárójelben közbeiktatta, míg ilyenre a mű német fordításában nincs példa.”

Néha – valószínűleg véletlen elnézésből – kimaradt egy-egy aenigma lefordítása (pl. a 659. lapon: Quido Deo majus latiusve?). Továbbá Jacobi egyáltalán nem fordította le Móric hesseni fejedelem rejtvényeit sem, amelyeket Molnár a fejedelem iránti tiszteletéből vett gyűjteményébe. A betűmisztikai aenigmák helyére egy Buchanan *Skót történetéből* vett részletet mesélt el *Wonderlicken man* címen, amely Molnár gyűjteményében nem található meg. A fordítás végén búcsúképpen „Raedsel oes Vertaelders” címen saját verses rejtvényét közölte, amely magyar fordításban a következőképpen hangzik:

Találd ki, ki az, aki reggel és este
mindig idegen utakon jár,
és az eszével Hollandiának
a legnagyobb hasznot hajtja.
Gyakran úgy tekintik mint egy szolgát,
mint aki csak más szavait mondja,
és ha csak egyszer is hibát vét,
hamarosan azzal kell fizetnie,
hogy éles bírálóknak van kitéve.
Hogy ki ez, ezzel már meg is mondtam Önöknek.

²⁵ Ezúton mondok köszönetet Bujtás Lászlónak, aki a holland nyelvű részek megértésében és lefordításában nagy segítségemre volt.

²⁶ Jelzete: Palatina IV. 361 (flam. 1) – Vö.: SCHUNKE, Ilse, *Die Einbände der Palatina in der Vatikanischen Bibliothek*. Bd. 2. Katalog. Citta del Vaticano, 1962. 246.

²⁷ RMK III (L. a 2. jegyzetet!) 5864.

A holland *Sphinx* is nagy népszerűségnek örvendhetett, hiszen 1658-ban újra kiadták Amszterdamban, s vele együtt újra napvilágot látott hollandul a Molnár Albert által összeállított *Analecta* is.²⁸

A gyűjtemény 1612-ben megjelent első holland fordításáról semmiféle említés nem található Molnár Albert írásaiban. De ez semmit sem jelent, hiszen 1617. május 8-ig rendszeresen vezetett Naplójában az *Analecta* latin kiegészítéseit sem regisztrálta. Pedig újra és újra foglalkozott e művével, hiszen a *Sphinx* hetedik, nyolcadik és kilencedik kiadásában a függelék egyre bővebben látott napvilágot. Érdeemes megvizsgálnunk, hogy milyen jellegűek azok az újabb kérdések, problémák, amelyek publikálását Molnár Albert időszerűnek gondolta 1616-ban, 1621-ben illetve 1631-ben.

Az 1616-ban kiadott hetedik kiadás²⁹ kb. húsz-huszonöt, többnyire teológiai jellegű kérdéssel illetve kiegészítéssel bővült. Molnár új problémaként vetette fel például, hogy kényszeríthető-e az ember arra, hogy akarata ellenére higgyen vagy ne higgyen valamiben. Válasza természetesen nemleges volt (1310). A protestáns vallás tanításainak megfelelően utasította el az ubiquitásról, Krisztus testének mindenütt való jelenlétéről szóló tanítást. (1310). Másutt Agostonra is utalva foglalta össze a protestáns üdvösségtan felfogását: „Ut compendio fidei per gratiam salvos faciat credentes Deus” (1313).

A Római Császárság hatalmi fölényének megszűnését konstatálta egy aenigmában (1315). A hazaszeretet fontosságára kétszer is felhívta a figyelmet. Cicero hazaszeretét őszinte elragadtatással értékelte: „Equidem Ciceronis patriae amantissimum animum ex animo exosculor amplectorque. Ego, ait, corpus meum libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis possit. Idem: Neque deesse, neque superesse Reip. volo.” (1330). Másutt pedig a hazaszeretetet a szülők iránti szeretet elé helyezte (1335).

A törökök Európában való térhódítását az európaiak tétlenségének tulajdonította, mondván, hogy nehezebb dolog kiűzetésük, mint annak idején a beengedésük volt.

1621-ben, a harmincéves háború harmadik esztendejében még további teológiai és történelmi aenigmákat szerkesztett bele Molnár Albert az akkor nyolcadszor megjelent *Sphinx* függelékébe.³⁰

A teológiaiak élesebben irányulnak a háborús hangulatnak tulajdoníthatóan a pápa és a katolicizmus ellen. Molnár elutasította és a Loretóról szóló szöveggyűjteményéhez hasonlóan az ókori istenségek imádásával állította párhuzamba a német városokban megfigyelhető isten- és szentkultuszt (1314). Hazugságnak nyilvánította továbbá azt a véleményt, hogy Itália a pápáé, mivel Nagy Konstantin adta neki annak idején (1316).

Az előző kiadásban szereplő, Római Birodalomról szóló lesújtó bírálatát Germánia dicséretével egészítette ki:

... in ultima
Orbis senectute imperat
Regina nunc Germania (1316).

²⁸ E kiadás egy példánya megtalálható az amszterdami Egyetemi Könyvtárban, a 759 F8 jelzeten. – RMK III (L. a 2. jegyzet!) 6374.

²⁹ RMK III (L. a 2. jegyzet!) 5976. – a Chicago Newberg-Urbana University példánya.

³⁰ Uo. 6118. – Wolfenbüttel, a Herzog August Bibliothek példánya.

Külön kérdésben szólt a Római Birodalom oszlopairól és legfőbb méltóságairól (1315). Nem írt tehát a német fejedelemségek akkorra már kialakult vallás szerinti megosztottságáról és politikai szövetségeiről. Részletesen ismertette viszont a spártaiak elutasító magatartását, amikor a perzsák Görögországgal szemben szövetségesüknek akarták megnyerni őket. „Istud sibi in memoriae thesaurum arcte reponant ii, qui nostris temporibus hinc inde, ob avitam libertatem et sinceram religionem tot pericula coguntur adire” (1329) – figyelmeztetett. Elítélte a háborúkat, s külön hévvel közölte véleményét a belső viszályokról (1318). Ezménye az erőszakmentes kormányzás volt (1318). A jó uralkodók elé a Gracchusok szerénységét és tisztaságát állította példának (1318–1319).

Kiegészítéseinek egy másik csoportja az egyetemek világára vonatkozik. „Quid officium est regno similium” kérdésre Erasmus alapján a Párizsi Egyetem és a Strassburgi Akadémia világát idézte fel, ahol királyok, hercegek, bárók, nemesek és egyéb ifjak olyan nagy számban fordultak meg, hogy méltán vált e két város egész országhoz hasonlóvá (1316).

A jó filozófus legfőbb tulajdonsága szerinte az igaz ismerete és a jó cselekedete („cognitio veri et actio boni” – 1321). Egy ízben különösen személyesre váltott a hangja, amikor a diákok szokásairól tett mintegy tükröt olvasója elé. Arra a kérdésre, hogy milyenek is a korabeli diákok, így kezdi feleletét: „Senki nem fejezte ki ezt jobban és léletszerűbben a mi nagy rejtvénymesterünknel, Heidfeld úrnál. Még most is emlékszem, amit erről nekem mondott. Az ő elbeszélésének a summáját fogom kifejtetni a tanulónyáj kedvéért”. Ezután a diákok külső megjelenéséről, szabados életviteléről nem éppen hízelgő képet festett (1331).

Az előző kiadáshoz képest újdonság a tükör vagy a víz okozta optikai csodákról szóló megfigyelés közlése (1316), vagy a mágiában jártas Memnon készítette szobor felidézése, amely nappal nevetett és jóslatokat mondott, éjjel viszont szomorú és sírós volt, mint az elhagyott gyermek (1326).

A kilencedik kiadás 1631-ben³¹ jelent meg. Az idős Heidfeld szokásos bevezetője előtt arról tájékoztatta az olvasót, milyen változtatásokat hajtott végre e kiadásban. Sok aenigmát más helyre sorolt be, de a teljes átszerkesztést magánya, idős kora és szembetegsége miatt nem tudta az egész műben végrehajtani. Véleménye szerint a *Sphinx* ebben a kilencedik kiadásban teljesedett ki, ezért ezt a változatot kellene figyelembe venni német fordítása megalkotásakor is. Ugyan név szerint nem utalt a *Sphinx* német fordítójára, de eléggé elítélően nyilatkozott róla, mint aki idegen vetésben aratott, hiszen órá, mint szerzőre várt volna a feladat, hogy *Sphinx*-ét a latin után németül is megtanítsa. (A heidfeldi *Sphinx*-nek több német nyelvű kiadását ismerjük: Joannes Flitner 1621-ben először Frankfurtban jelentette meg, majd – 1624-ben, 1669-ben is napvilágot látott.³² Ebben azonban a Molnár-féle *Analecta* nem kapott helyet.)

Visszatérve az 1631-ben megjelentetett kilencedik *Sphinx*-re, a kötet végén olvasható *Typographi lectori candido [salutem]* utószóából kiderül, hogy Heidfeld a kötet elkészültét már nem érte meg, úgyhogy a kötethez készült *Indexet* már a nyomdászok állították össze.

A kilencedik kiadásban ismét csak helyet kapott Molnár függeléke. Molnár Albert ebben az időben már Erdélyben élt. Erről a korszakáról igen kevés adat áll

³¹ RMK III 1466. – OSZK-példány.

³² Ezúton mondok köszönetet Németh S. Katalinnak, aki a Wolfenbüttelben őrzött példányokban konstatálta Molnár Albert művének a hiányát.

rendelkezésünkre, s a Molnár-filológia mindeddig nem figyelt fel az *Analecta* eme új, bővített kiadására, pedig az Molnár utolsó nyomtatásban megjelent munkájának tekinthető. Bizonyíték arra is, hogy Molnár valamilyen úton-módon – erre jelenleg közelebbi adatunk nincs – továbbra is kapcsolatban állt németországi ismerőseivel és a herborni nyomdával. Az akkori nyomdász Georgius Corvinus, Christophorus Corvinus fia volt.

Az 1631-ben megjelent bővített változat kiegészítései között több is foglalkozik a Bibliával. Újabb idézetekkel egészítette ki azt a már az előző kiadásokban is felvetett kérdést, amely a Szent Biblia jelentőségéről szól (1345–1346). Igenlően válaszol arra a kérdésre, vajon a laikusok is tanulmányozzák-e a Szentírást (1347). A szabad vallásgyakorlat lehetőségével okolja meg másutt, hogy miért nincs az ő korában olyan nagy lelkesedés a Szentírás iránt, mint volt az előző században (1351). Több új kérdés hangsúlyozza az *Analecta* pápa-ellenességét. Így nem szabad Molnár szerint vallási vitákban a pápát ítélőbírónak elfogadni, hanem Isten akaratát az Ótestamentum és az Új Testamentum alapján kell kikutatni (1347). Véleménye szerint Hispánia akar lenni a katolikus anyaszentegyház egyedüli és fő támasza, hisz a többi ország már levette a babyloniai igát (1380); A Sátánnal két aenigma foglalkozik. Az egyikben tagadja a démonok látnoki tehetségét (1379), a másikban pedig arra tanít, hogy a Sátán és a világ kísértései csak Krisztus és Isten segítségével győzhetőek le (1366).

Többször is szóba kerül a háború, amely ebben az időben már igencsak szétterjedt Európában. Mint a legnagyobb csapást mutatja be, ami gondokat, költségeket, veszélyt okoz; s testi, lelki és erkölcsi romlást hoz a világra (1368). Melancthon egyik epigrammáját idézte, amelyben arról van szó, hogy a háború Görögország és Itália után német földön is megtelepedett. „O nostra Germania, o republica literaria, quo recedisti” kiált fel és azért fohászkodik, hogy a Camoenák ne távozzanak el a földről (1355). Nem lehet nem emlékeztetnünk arra, hogy 1604-ben a *Dictionarium* előszavában Molnár éppen azt fejtegette, hogy a Magyarországon dúló háborúk ellen Németországban húzta meg magát „s ott, a Muzsák táborában” szökevényként éli az életét. Most viszont – miként az *Analecta*-beli versidézetből is kiderül – Németország is Marstól vérzik, mint a század első évtizedében Magyarország.

A háborúról felidézett versrészletek burkolt személyességén kívül több olyan aenigma is van, amelyben Molnár Albert egyes szám első személyben tesz egy-egy kijelentést. Így arra a kérdésre, hogy vajon több világ létezik-e, így kezdi válaszát: „Non possum mihi imperare, quominus rideam Alexandrum Magnum...” (Nem tudok uralkodni magamon, hogy ki ne nevessem Nagy Sándort – 1364) – és ezt követően mondja el Sándor ismert siránkozását amiatt, hogy ő még egy világot sem birtokol, holott Démokratész szerint végtelen világok léteznek.

Már az *Analecta* nyolcadik kiadásában felvetette a kérdést a peregrináció fontosságáról. Cáfolta ellenzőit és dicsérte a régi egyiptomiakat, akik úti élményeiket a templomokban ábrázolták mások okulására és gyönyörűségére. Az 1631-ben kiadott változatban a felelet végén a következő fájdalmas felsóhajtás olvasható: „Óh, bárcsak lennének még éveim és erőm arra, hogy felkereshetném szeretett helyeimet, mint egykor; megölelhetném azokat a férfiakat, akiknek neve újjáteremt engem. De életünk telje már ellillant és csak óhajainknak és könyörgéseinknek örvendezhetünk.” (1361)

Új az az aenigma is, amelyben azt kérdezi, hány és milyen módon arathat valaki dicsőséget. A felelet: úgy, ha valami nagy dolgot visz végbe az ember, és ezért

írnak róla a kortárs szerzők; vagy ha olyan valamit ír, amit csodálnak és olvasnak az utókorban élők; vagy ha jelentős művet alkot valaki. Valószínűleg képzőművészeti alkotásra gondolt (1369). E mérce szerint számára is nyilvánvaló lehetett, hogy őt is méltán illeti meg a dicsőség.

*

Ha végigtekintünk az *Analecta* öt kiadásán, megállapíthatjuk, hogy az első és az ötödik között feltűnő eltérés tapasztalható az egyes rejtvények terjedelmét tekintve. Az első kiadáshoz képest százszal nőtt meg a problémák száma: 65-ről 170-re. Az első kiadásban rövid kérdések és pár soros feleletek váltják egymást. Az ötödik kiadásban mindkettő terjedelme számottevően megnőtt. Az ötödik kiadásban felidézett újabb problémák nagy részének nincs forrásmegjelölése. Jelentheti azt, hogy a feleletek Molnár önálló megfogalmazásai, de az is lehet, hogy tudós literátorokkal, barátaival való beszélgetéseinek meritumát idézte fel és fogalmazta meg azok, vagy a saját szavaival.

Mind az öt kiadás elsősorban németországi olvasótábor számára készült. Igyekezett általános igazságokat elmondani latinul, legfeljebb egy-egy német margó-jegyzet, szólás, utalás fordul elő a szövegben. Magyar esemény, személy egyáltalán nem szerepel rejtvénygyűjteményében. Jellemző erre a következő meghatározása: „Germanica eloquentia copiose loquens est sapientia” (1358).

Az *Analecta* holland nyelvű változatának két kiadása és az öt herborni kiadás mégis valószínűvé teszi, hogy Molnárnak ez volt a legnépszerűbb latin nyelvű munkája. S bár olvasták Magyarországon is, főleg Nyugat-Európában tette ismertté Molnár Albert nevét. Talán, ha megszületik magyar fordítása, akkor magyar földön is többen értették, olvasták volna. Úgy, mint a Heidfeld-féle *Sphinx* alapján jóval később készült Bod-művet, a *Szent Hiláriust* is.³³ De Molnár e műve magyarra fordítását nem érezte feladatának, hiszen ő elsősorban azon fáradozott, hogy a magyarországi iskola- és egyházügy számára megteremtse a legszükségesebb könyveket. Mindenesetre résztvállalása egy ilyenfajta rejtvénykönyv létrehozásában mégis jelzi érdeklődését e terület iránt is és színesíti alkotói egyéniségét. S az öt kiadás bővülő anyagának vizsgálata alapján nyilvánvaló, hogy ez az *Analecta* nem csupán a heidfeldi *Sphinx*-hez, hanem Molnár Albert sokszor talányos és sok homályt magában rejtő életútjának megragadásához is értékes adalékul szolgálhat.

P. Vásárhelyi Judit

³³ [Szeben,] 1760.